

Kahe lõpmatuse vahel

Rein Undusk. The Rhetoric of Culture. The Case of Infinity. (oxymora 7.) Tallinn: Under and Tuglas Literature Centre, 2022. 308 lk.

Blaise Pascalil on kuulus mõttekäik selle kohta, kuidas inimene on asetatud täpselt

kahe lõpmatuse, lõpmata pisikese ja lõpmata suure vahepeale. Ühele poole jääb aine lõpmatu jaguvus, järjest pisemad mutukad ja osakesed, teisele poole maailmaruumi haaramatus, üha suuremad ja suuremad tähesüsteemid. Rein Unduski monograafia paistab välja kasvavat sarnasest äratundmisest: kultuur on viis, millega inimene leiab endale koha kahe lõpmatuse vahel. Ühel pool on indiviidi aistingulise kogemuse lõpmatu mitmekesisus, teisel

pool usulise kogemuse lõpmatu ühtsus. Inimesel on tarvis need kaks lõpmatuse riiki töödelda millekski mõeldavaks, mõistetavaks, omavahel võrreldavaks ja aruteldavaks, ning selle tarvis on ta leiutanud retoorika. Retoorika asetab justkui filtrid kultuuri mõlemale servale: meelelise lõpmatuse ehk lõpmata individuaalse ning jumaliku lõpmatuse ehk lõpmata üldise ette, et selekteerida neist impulsid, mille käitlemine oleks inimarule jõukohane selleks, et maailm muutuks arusaadavaks ja tähenduslikuks. Seda mõtet illustreerib skeem raamatu sisese juhatause leheküljel 11.

Kogu käsitlus annab mõista, et kunst, teadus ja religioon pole üleni autonoomsed, omaenese siseseaduste järgi toimivad valdkonnad, vaid need alluvad oma aja-järgul valitsevale üldisele mõtlemis-, kujutus- ja tundmiskliimale. Selles avaldub raamatu strukturalistlik aspekt: arusaam iga ajajärgu vaimumaailma läbilõikelistest ühisprintsipiidest, mis korrastavad kõiki valdkondi, paistkugi need esmapilgul üksteisest kauged ja lahus.

Tavapäraselt peetakse kultuuri loodusega võrreldes keerulisemaks moodustiseks, mille inimene on lihtsa natuuri pinna üles ehitanud. Rein Unduski arusaam inimolu ääristavatest retoorilistest filtritest lähtub teistsugusest traditsioonist, millel on kokkupuuteid saksa filosoofilise antropoloogiaga. Selle järgi on kultuur hoopis lihtsustav protees või abivahend, mis võimaldab inimesel toime tulla nii loomulike kui ka üleloomulike stiimulite ja signaalide lõpmatusega. Nii tekib kultuuri ühel serval kunst ja teisel religioon.

See skeem võib osutada kasulikuks töövahendiks kultuuri ja ideede ajaloo korrastamisel, aga äratav ka kahtluse, kas selline kolmikjaotus – esteetika, ratsionaalsus, teoloogia – on midagi universaalset või pikaajalist. Kunstide seostamine aistingulise paljusega tundub pigem XVIII sajandi leiutisena, mille tagasipeegelda-

mine keskaega ja antiiki on anakronistlik. Teisalt, termin *teoloogia* üleloomulike või ülemeeleliste kogemuste tähistamiseks näiteks *usu* või *religiooni* asemel ei tundu just hästi valitud, sest teoloogia on ju ikkagi üks -loogia, st midagi juba teaduslik-mõistuslikku ning kuulub seega niikuinii kultuuri ratsionaalsesse keskpajaka. Siin-seal, eriti klassitsismi peatükis võib jääda ka ebaselgeks, miks nimetada kõike seda, mis inimese mõistuslik-tunnetuslik-mõistelele haardele vastupanu osutab, just nimelt lõpmatuseks ja mitte näiteks reaalsuseks, tõeluseks, looduseks või üleloomulikkuseks.

Raamatul on kuus peatükki. Esimene annab kätte põhikontseptsioonid, ülejäänud viis vaatlevad kronoloogilises järjekorras ja spetsiifilistele küsimustele keskendudes mõnda lääne kultuuri eposi presokraatikutest prantsuse klassitsismini. Üldine lugu ise on enam-vähem teada-tuntud: vanad kreeklased lõpmatust ei armastanud, sest see seostus määramatu kaosega, ning nad tahtsid selle võtta mõistuse kontrolli alla. Vähehaaval nende vastumeelsus taandus, uusplatoonikutel hakkas lõpmatus seostuma kaose asemel sõnuleletamatu jumalaga. (II peatükk) Teisenenud vaateviis haalus imehästi ristiusu ilmutusloo vajadusega mõistelele selgroo järele. Paradoksaalse lõpmatuse ja sõnuleletamatu jumala kokkulaulatamine valmistas peamurdmist keskaja mõtlejatele, kes mõistsid oma ülesandena mõistuse ja usu pädevuspiiride määratlemist. Kerkis jumala kauguse probleem: kui ta jääb inim-mõistusele täiesti haaramatuks, võib ta muutuda millekski tähtsusetuks; aga kui inimene pretendeerib oma müstilises usus temaga sulanduma, võib see toita kõrkust, inimese piiratuse eiramist. Mõlemalt poolt ähvardab ketserluse oht. (III ja IV peatükk) Hiliskeskaja müstikud valmistasid oma spekulatsioonidega teed renessansile. Lõpliku inimese probleemid lõpmatu ruumi

kujutamisel kannustasid renessansiaegset kunstiteooriat ja -praktikat – perspektiivi väljatöötamist ning vaidlusi joone ja värvi suhtelise tähtsuse üle (V peatükk). Prantsuse absolutism hakkas rõhutama kaasaja ülimust mineviku ees ja püüdis võtta järjest suurema kogemusvaldkonna mõistuse kontrolli alla, kuid tahes-tahmata tõstis see reljeefselt esile ka inimest ümbritseva teadmatuse sfääri. Mida enam klassitsism püüdis kunsti reglementeerida, seda selgemaks sai sõnuleletamatuse ja hämaruse lõpmatu element kunstis.

Niisiis paistab, et monograafia tahab näidata, kuidas inimene oma kultuuri ja ratsionaalsusega seisab kahe lõpmatuse vahel; kuidas retoorikal on kultuuriloos olnud täita tähtis roll lõpmatuse kodustamisel; kuidas kultuuri eri valdkondi valitsevad mingil epohhil samad printsiibid; kuidas teoloogilised vaidlused on avaldanud mõju kunstile ja teadusele; kuidas mõistusliku selguse rõhutamine toob ühtlasi esile inimesele tundmatuid ja arusaamatuid hämaralaseid.

Neid ideeloolisi uurimisretki kannab muljet avaldav eruditsioon. Raamatu bibliograafia on 40 lehekülge pikk ja sisaldab allikaid vähemalt neljas keeles. Selles annavad tooni esmaklassilised ideeloolased: Werner Beierwaltes (hilisantiigi mõttevooludest), Hubert Damisch (perspektiivist), Kurt Flasch (hiliskeskaja müstikutest), Marc Fumaroli (prantsuse klassitsismist), Étienne Gilson (skolastikutest), Pierre Hadot (neoplatonismist), Alain de Libera (keskaja filosoofiast), Erwin Panofsky (renessansi kunstist) jpt. Amatööril on raske hinnata, kui suurel määral on Rein Unduski raamat laiahaardeline süntees varasemate õpetlaste töödest ning kui palju küntakse seal uusi vagusid ja avastatakse uusi seoseid. Mõnikord näib, et eespool kirjeldatud põhiskeemist – kultuuris on kolm eri moel lõpmatusega

suhestuvat valdkonda – on tehtud nagi, mis peab kandma mitmeid sellega lõdvalt seotud kõrvalpeõikeid. Siiski on ilmne, et töö on palju enam kui pelk referaat ning autori mõtteradade valikus on aimata oma joont. Kõrgkultuuri- ja ideedekeskuse poolest ei ole see joon vahest kõige moekam, sest nüüdne akadeemiline moejoon paistab dikteerivat keskendumist võimuhetele ja populaarkultuurile. Soovimatus valitsevat konjunktuuri järgida on aga pigem raamatu voores; pealegi kuues, prantsuse klassitsismi käsitlev peatükk ei vaata kultuurinähtuste poliitilisest kontekstist sugugi mööda.

Pealkiri „The Rhetoric of Culture” („Kultuuri retoorika”) osutub kokkuvõttes paraku irooniliseks. Nimelt on monograafia suurim puudus just nimelt retooriline: see on kirjutatud koledas, raskepärases inglise keeles, mis võib grammatiliselt korrektne olla, aga mõjub ikkagi toortõlkena mingist teisest keelest. Arutluskäike ja mõttelõngu on läbi pikkade täpsustusterohkete lausete väga raske jälgida. Eks sellest ole tingitud ka kõik need kõhklevad verbid eelnevas jutus: näib, tundub, paistab jne. Hoolimata sellest, et eessõna, sissejuhatus, epiloog ning peatükkide kokkuvõtted kordavad järeldusi ja teese ikka ja jälle üle, on raamatu seisukohti ja sihte raske selitada. Muidugi, see on osalt arvustaja asjatundmatuse süü, aga veelgi enam paistab asi olevat selles, et mingitel arusaamatutel teadusbürookraatlikel kaalutlustel pole raamat kirjutatud autori emakeeles. Võõrkeelse lugeja ette see Tallinnas kirjastatud teos tõenäoliselt ei jõua, ja kui jõuakski, peletaks stiil ta kohe eemale. Jääb üle pikisilmi oodata korduskatset, mis „Kultuuri retoorika” põhiteesid kaunis emakeeles selgemini lahti kirjutaks.

MÄRT VÄLJATAGA